

УДК 349.3

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-11-17>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ

Анпілогова Б.Ю.

SOCIAL AND LEGAL CONTENT OF SOCIAL RISKS

Аnpilohova B. Yu.

Статтю присвячено з'ясування сучасного соціально-правового змісту соціальних ризиків, як специфічного виду ризиків загалом. У науковій розвідці автором уточнюється поняття ризику, яке може включати небажане діяння чи подію, її причину, ймовірність чи статистичну цінність, а також рішення, яке приймається в умовах критичної невизначеності майбутнього. Встановлюється, що ризик є елементом невизначеності, що виникає в ситуаціях, пов'язаних з прийняттям рішень та діями (або бездіяльністю) осіб, що наражаються на ризик або наражають на ризик інших, а також з подіями, що створюють ризиковані умови соціального буття. У статті виділено основні ознаки соціальних ризиків, серед яких: соціальний ризик – це переважно поліфакторна ситуація, яка вважається «ризиковою ситуацією», хоча можлива і їх монофакторність; соціальний ризик є соціальним явищем, що може мати правові наслідки; соціальні ризики детермінуються різними чинниками, які впливають стан соціальної безпеки людини, населення і держави загалом, здійснюючи комплексний вплив на механізми забезпечення соціальної безпеки; соціальні ризики є стійким системним елементом соціально правової дійсності; соціальні ризики глибоко вкорінені у структурах суспільства та його функціонуванні; соціальні ризики характеризуються своєю переважною непереборністю. Висновки статті узагальнюють результати дослідження, наголошуючи на важливості розуміння соціальних ризиків для забезпечення соціальної безпеки та правової захищеності населення та держави в цілому.

Ключові слова: невизначеність, правові наслідки, ризикова ситуація, соціальна безпека, соціальне право, соціальні ризики, соціальні явища.

Постановка питання. Поступовий соціально-економічний розвиток сучасного суспільства вимагає, щоб будь-яка правова, демократична та соціальна держава забезпечувала соціально безпечне існування своїх громадян, а разом із тим – шукала нові інноваційні шляхи розвитку суспільства та системи забезпечення соціальної безпеки населення, сприяла всебічній трансформації суспільства в інклюзивне і громадянське суспільство, та організувала різні елементи системи публічного адміністрування для

формування та реалізації довгострокових стратегій і програм сталого розвитку людства [1]. Водночас необхідно наголосити й на тому, що сучасна держава повинна враховувати, що людська діяльність, яка є основою розвитку суспільства і передумовою функціонування держави, невіддільна від невизначеності майбутнього та пов'язаних з нею ризиків, які можуть також й підірвати соціальну безпеку держави (при цьому, як зазначено у наукових дослідженнях [2, с. 81], категорія соціального ризику може

застосовуватися лише у випадках, коли події мають властивість невизначеності). Означена характеристика людської діяльності є особливо актуальною сьогодні, коли в останні десятиліття у світі загалом (і в Україні зокрема) ми можемо спостерігати процеси, котрі мають неоднозначний вплив на стан безпеки суспільства, держави та людства. Амбівалентний характер таких процесів виявляється у тому, що такі процеси можуть одночасно сприяти соціально-економічному прогресу людства, а також загрожувати сталому розвитку людства, нівелюючи соціальну безпеку держави загалом і людини, зокрема. У зв'язку із цим, слід констатувати, що сучасна держава має не тільки забезпечувати соціальну безпеку, але й активно працювати над розробкою та впровадженням стратегій, які враховують невизначеність і ризики, пов'язані з майбутнім розвитком. Відповідні дії суб'єктів публічного адміністрування в соціальній сфері мають ґрунтуватись на принципі науковості, що вказує на потребу комплексного аналізу соціально-правового змісту соціальних ризиків, висновки на підставі якого можуть сприяти формуванню актуальної політики запобігання та протидії загрозам соціальної безпеки держави та людини.

Аналіз наукової літератури та невіршені раніше питання. Соціальні ризики є питанням, якому вже приділялась увага багатьох українських учених, серед яких: С.В. Березіна, М.І. Іншин, Л.Ю. Малюга, Д.І. Сіроха, С.М. Синчук, В.М. Шкода, Г.О. Яковлева та ін. науковці. Отже, можемо констатувати наявність широкої джерельної бази, що може використовуватись для формування актуальної наукової думки стосовно сучасного соціально-правового змісту означених ризиків.

Метою статті є уточнення соціально-правового змісту соціальних ризиків. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) уточнити загальний зміст поняття «ризик» та на підставі цього з'ясувати соціально-правовий зміст поняття «соціальний ризик»; 2) проаналізувати наявні підходи до тлумачення поняття «соціальний ризик»; 3) окреслити ключові риси соціальних ризиків; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. У контексті осмислення соціально-правової природи соціальних ризиків важливо враховувати аналітичний і критичний вимір такого явища, як ризик у цілому. Розуміння ризику, або радше, розуміння людського сприйняття ризику та основних детермінант, що визначають межі цього знання, може зіграти дуже важливу роль у розпізнаванні наших можливостей, а особливо в мінімізації втрат у результаті непередбачуваних подій, обумовлених нашою природою та соціальним буттям. Цілком закономірно, що у соціальному бутті людьми визнається необхідність створення та реалізації превентивних заходів, які будуть мінімізувати ризики у житті людини. Однак, розробка таких заходів та їх ефективне впровадження переважно залежить від того, наскільки глибоко ми розуміємо зміст ризиків, криз, які вони породжують, наслідки таких криз, а також потенціал соціально-правових інститутів щодо запобігання цим кризам.

Таким чином, для ефективного управління соціальними ризиками (їх попереджувати, запобігати та протидіяти їм) необхідно не тільки створювати превентивні заходи, але й: по-перше, мати глибоке розуміння соціальних і правових аспектів ризиків, їх впливу на суспільство; по-друге, чітко усвідомлювати варіативність дій, які можуть оперативним чином здійснювались з

метою недопущення виникнення соціальних ризиків та своєчасного нівелювання негативного ефекту вже існуючих соціальних ризиків. Вказані та інші факти, на нашу думку, дозволять як юристам-теоретикам, так і юристам-практикам розробляти більш точні та дієві моделі запобігання та мінімізації негативних наслідків кризових ситуацій, які можуть зашкоджувати соціальній безпеці населення.

Враховуючи викладене зауважимо, що під *ризиком* загалом можна розуміти: по-перше, небажане діяння чи подію, причину небажаного діяння (події), ймовірність небажаного діяння (події) або ж статистичну цінність небажаного діяння (події), що може об'єктивуватись; по-друге, той факт, що рішення приймається за умов критичної невизначеності майбутнього. Таким чином, ризик в цілому є елементом невизначеності, що виникає у ситуаціях, пов'язаних: по-перше, з прийняттям рішень і діями (бездіяльністю) особи, яка в результаті піддається ризику та/або наражає на відповідний ризик інших осіб; по-друге, подіями, що створюють умови (обставини), які є ризикованими. Особливим видом ризиків є *соціальний ризик*. На думку В.І. Надраги, «поняття соціального ризику може відноситися виключно до процесів життєдіяльності людини і суспільства» [2, с. 80]. Схожої позиції дотримується також і С.В. Березіна, котра зауважує, що соціальний ризик слід розуміти в якості явища або ж події, котрі «виникають безпосередньо у соціальній сфері або впливають на неї опосередковано, ймовірне чи передбачене настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків для життєдіяльності людини і суспільства» [3, с. 82]. При цьому у соціально-правовому сенсі, як вважає Г.О. Яковлева, під соціальним ризиком слід розуміти «закріплену у законодавстві складну життєву обставину різного походження

(демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги, яка у разі її настання та документального підтвердження є підставою для отримання певного виду соціального забезпечення у визначеному законодавством порядку» [4, с. 51]. Також вчена окреслює дефініцію поняття «соціальний ризик» у широкому соціально-правовому контексті, в рамках якого цей ризик постає в якості «існуючої незалежно від її нормативно-правового закріплення складної життєвої обставини різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги» [4, с. 51-52].

Отже, в контексті комплексного осмислення соціального ризику необхідно мати на увазі наступне:

1) ризик – це переважно поліфакторна (хоча можлива й в умовах монофакторності) ситуація, що вважається «ризиковою ситуацією». Під ризиковою ситуацією

українські вчені розуміють набір, поєднання різних умов (обставин), що формують ризиковане середовище, а відтак – створюють ризикову ситуацію і є причиною ризику [2, с. 44]. У цьому аспекті слід мати на увазі, що: по-перше, соціально ризикова ситуація є результатом сукупності певних факторів, які створюють середовище, в якому може виникнути той чи інший соціальний ризик; по-друге, комбінація сукупності умов (обставин), що створює соціально ризикову ситуацію, й є причиною появи соціального ризику. Отже, наголосимо, що для виникнення того чи іншого соціального ризику, як правило, недостатньо одного фактору, а тому «необхідною є складна взаємодія ряду факторів, що вказує на те, що ризик – це складний феномен» [6, с. 71];

2) ризик у цілому за своєю суттю є соціальним явищем, яке може мати правові наслідки. Вказане обумовлено тим фактом, що зазначене явище, по-перше, не існує ізольовано, окремо від соціального життя [7, с. 85]. Так, навіть коли ризики виникають поза суспільством (наприклад, у випадках критичної соціальної ізоляції особи), ці ризики все одно можна вважати такими, що пов'язані зі суспільством, адже життя поза суспільством становить ризики для психофізіологічне здоров'я особи внаслідок причин, що призвели до її ізоляції. По-друге, ризики, як правило, визначаються соціальними факторами (щонайперше, правом, культурою, політикою та економікою). Приймаючи до уваги те, що ризики мають соціальну природу, вони закономірним чином спроможні впливати на права, свободи й обов'язки суб'єкта права (а також на його практичну здатність реалізувати, захистити ці права, здійснювати, виконувати, дотримуватись обов'язків тощо), на якого впливають ці ризики. Додатково слід звернути увагу на те, що ризики, як соціальне явище, може бути обумовлене людиною (за

джерелом виникнення ризику загалом поділяються на природні, техногенні, економічні та соціальні [3, с. 82]), а також завжди покладає на певне коло суб'єктів обов'язки із усунення такого ризику (його негативних наслідків). Відтак, відповідальна за виникнення (або ж за не усунення) ризикової ситуації, у разі настання такої ситуації (зокрема, й спричинення в результаті цього негативних наслідків для індивіда, суспільства та держави), може бути притягнута до юридичної відповідальності (зокрема, до дисциплінарної, матеріальної, цивільно-правової, адміністративно-правової, кримінальної). З огляду на це суб'єкт, який здійснює діяльність, що може створити ризикову ситуацію, повинен завжди діяти відповідно до вимог принципу проспективної (позитивної) відповідальності, а, тобто – діяти соціально відповідальним чином [6, с. 71];

3) соціальні ризики детермінуються різними факторами, що є типовими для соціального буття людини, в тій чи іншій мірі позначаючись на стані соціальної безпеки людини, населення держави та держави у цілому, а отже можуть здійснювати ефект комплексного впливу на дію механізму забезпечення соціальної безпеки населення. Так, слід констатувати, що соціальні ризики можуть виникати з різних «джерел» небезпек, включаючи економічні, демографічні, фізіологічні, політичні та професійні фактори;

4) соціальні ризики є складним соціально-правовим явищем, що характеризується в якості сталого (за своїми ключовими характеристиками) системного елемента соціально-правової дійсності. Тобто, соціальні ризики, як складне соціально-правове явище, є системним за своєю природою, а отже характеризується комплексом взаємопов'язаних атрибутивних рис, з чим погоджуються й інші вчені [див., напр.: 3, с. 82; 8, с. 55–60];

5) соціальні ризики є складним соціально-правовим явищем, глибоко вкоріненим у структурах суспільства та його функціонуванні. Тобто, соціальні ризики виникають та існують в реальній дійсності, як правило, незалежно від волі особи (осіб), відображаючи закономірність або ймовірність певних подій чи процесів у соціальному чи індивідуальному розвитку людини (людей, суспільства чи держави у цілому), що робить ці ризики фундаментальним елементом соціальної реальності. Таким чином, концепція соціальних ризиків базується на розумінні того, що певні об'єктивно існуючі соціальні умови або події можуть негативно позначитися на благополуччі окремих осіб або груп людей (зокрема, йдеться про ризики втрати роботи, ризики соціального виключення, погіршення здоров'я, втрати джерел доходу, або доступу до соціальних послуг). Таким чином, соціальні ризики пов'язані не тільки з ймовірністю настання небажаних подій, але і з їх потенційним впливом на життя людей;

б) соціальні ризики характеризуються своєю переважною нездоланністю. Тобто, соціальні ризики та їхні негативні наслідки часто перебувають поза спроможністю людини подолати їх самостійно, а саме без втручання суб'єкта, що гарантує соціальну безпеку населення [9, с. 279]. Без такого втручання (у вигляді застосування відповідних заходів соціального захисту особи чи групи осіб) як правило унеможливує для особи, котра перебуває у складних життєвих обставинах, повернутись у попереднє соціально безпечне становище буття або ж підтримувати необхідний рівень життя [10, с. 37].

Висновки. Узагальнюючи викладене, можемо зазначити, що вивчення природи соціальних ризиків показує, що вони є одним з різновидів ризиків в цілому, що

характеризуються елементом невизначеності та пов'язані з різними ситуаціями, що вимагають прийняття рішень в умовах критичної невизначеності майбутнього. Соціальні ризики включають як небажані дії чи події, і ймовірність їх виникнення, що зумовлює необхідність аналізу їхньої сутності та впливу на соціальну безпеку особистості і держави загалом. При цьому важливо розуміти, що соціальні ризики як окремий вид ризиків характеризуються низкою соціально-правових ризиків, які визначають їх особливість. Насамперед важливо розуміти, що соціальні ризики формуються під впливом множини факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, що робить їх складними для прогнозування та управління. З іншого боку, соціальні ризики за своєю сутністю є соціальними явищами, здатними породжувати значні правові наслідки. Виходячи з цього, наголосимо, що соціальні ризики вимагають нормативно-правового упорядкування та управління за допомогою правових інструментів для того, щоб мінімізувати їх негативний вплив на суспільство та індивіда. У цьому контексті слід враховувати й те, що соціальні ризики детермінуються різними факторами, типовими для соціального буття людини, та впливають на стан соціальної безпеки як окремих осіб, так і держави загалом. Це вказує на те, що запобігання та протидія соціальним ризикам потребує комплексного підходу в процесі цілісного управління соціальними ризиками, що включає як профілактичні заходи, так і заходи реагування на такі ризики. Додатково необхідно враховувати і те, що соціальні ризики є стійкими системними елементами соціально-правової дійсності, що вказує на необхідність постійного моніторингу та критичного аналізу соціальних ризиків для своєчасного вжиття заходів щодо їх запобігання або мінімізації негативного ефекту цих ризиків.

Як стійкі системні елементи дійсності, соціальні ризики глибоко вкорінені у структурах суспільства та його функціонуванні, що підтверджує необхідність інтеграції соціально-правового управління соціальними ризиками у загальну систему соціального управління та планування заходів щодо забезпечення соціальної безпеки держави. Крім того, при плануванні відповідних заходів необхідно враховувати і те, що соціальні ризики характеризуються своєю переважною непереборністю, що означає необхідність втручання держави та інших суб'єктів соціального захисту для мінімізації їх наслідків. Важливість цього обумовлена тим фактом, що без відповідного втручання особи, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, не зможуть самостійно повернутися до безпечного та стабільного стану соціального буття, а тому можуть поступово маргіналізуватися, що неприпустимо в правовій та соціальній державі, якою є Україна.

Література:

1. Hladky V.V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
2. Надрага В.І. Соціальні ризики в загальній теорії ризиків: проблеми формування понятійного апарату. *Часопис економічних реформ*. 2015. № 3. С. 75-83.
3. Березина С.Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Київ, 2019. 472 с.
4. Яковлєва Г.О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2018. № 2 (22). С. 49-53.
5. Шкода В.М. Запобігання митним ризикам при митному оформленні хутряних виробів. *Глобальні проблеми економіки та фінансів*: зб. тез наукових робіт VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 лютого 2017 року). Київ: ФЕНР, 2017. С. 44-47.

6. Анпілогова Б.Ю. Соціальні ризики гендерної дискримінації. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 70-75.

7. Бондарук І.С. Соціальне забезпечення в системі соціального захисту. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2011. Вип. 8 (29), Ч. 2. С. 83-88.

8. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 55-60.

9. Горемикіна Ю.В. Соціальний захист в Україні: первинні та вторинні соціальні ризики людського розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 276-286.

10. Насібова О.В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 35-40. doi:10.32702/2306-6806.2019.8.35.

References:

1. Hladky V.V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
2. Nadraha V.I. Sotsialni ryzyky v zahalnoi teorii ryzykiv: problemy formuvannia poniatiinoho aparatu. *Chasopys ekonomichnykh reform*. 2015. № 3. S. 75-83.
3. Berezina S.B. Sotsialni ryzyky: chynnyky ta napriamy minimizatsii: dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.07. Kyiv, 2019. 472 s.
4. Yakovlieva H.O. Do vyznachennia poniattia ta pryrody sotsialnykh ryzykiv u pravi sotsialnoho zabezpechennia. *Pravo ta innovatsii*. 2018. № 2 (22). S. 49-53.
5. Shkoda V.M. Zapobihannia mytnym ryzykam pry mytnomu oformlenni khutrianykh vyrobiv. *Hlobalni problemy ekonomiky ta finansiv*: zb. tez naukovykh robiv VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 28 liutoho 2017 roku). Kyiv: FENR, 2017. S. 44-47.
6. Anpilohova B.Iu. Sotsialni ryzyky hendernoi dyskryminatsii. *Suchasni tendentsii zabezpechennia hendernoho balansu v umovakh Yevrointehratsii*: zb. materialiv informatsiino-prosvitnytskoho forumu (m.

Kropyvnytskyi, 17 березня 2023 року).
Kropyvnytskyi: DonDUVS, 2023. S. 70-75.

7. Bondaruk I.S. Sotsialne zabezpechennia v systemi sotsialnoho zakhystu. *Ekonomichni nauky. Seriia: Oblik i finansy*. 2011. Vyp. 8 (29), Ch. 2. S. 83-88.

8. Synchuk S.M. Teoriia sotsialnoho ryzyku za pravom sotsialnoho zabezpechennia. *Pravo Ukrainy*. 2003. № 3. S. 55-60.

9. Horemykina Yu.V. Sotsialnyi zakhyst v Ukraini: pervynni ta vtorynni sotsialni ryzyky liudskoho rozvytku. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 2017. № 2. S. 276-286.

10. Nasibova O.V. Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia. *Ekonomika ta derzhava*. 2019. № 8. S. 35-40. doi:10.32702/2306-6806.2019.8.35.

Anpilohova B.Yu. Social and legal content of social risks. - Article.

The article elucidates the modern social and legal content of social risks, which are holistically conceptualized within the framework of the doctrine of social law as a specific type of risk in general. The study clarifies the concept of risk. Risk, in general, can be understood as an undesirable act or event, its cause, probability, or statistical value, as well as a decision made under conditions of critical future uncertainty. In this sense, risk is the element of uncertainty that arises in situations involving the decisions and actions (or inactions) of persons exposed to risk or exposing others to risk, as well as events that create risky conditions. At the same time, social risk is a type of risk whose consequences negatively affect the social security of individuals and the state. The author highlights the main features of social risks in this article. Firstly, social risk is predominantly a multifactorial situation, often

considered a “risk situation”, although these risks can also be monofactorial. Secondly, social risk is a social phenomenon that can have legal consequences, particularly in the context of ensuring the social security of individuals and the state. Thirdly, social risks are determined by various factors that influence the social security of individuals, the population, and the state as a whole, exerting a complex impact on the mechanisms for ensuring social security. Fourthly, social risks are a stable systemic element of social and legal reality. Fifth, social risks are deeply rooted in the structures of society and its functioning. Sixth, social risks are characterized by their overwhelming insurmountability. However, this insurmountability does not imply that these risks cannot be prevented or overcome. Instead, it means that individuals facing such a risk and finding themselves in a difficult life situation typically cannot overcome this risk and its consequences without the intervention of the state and civil society actors. These entities must implement social protection measures for such a socially vulnerable person. The conclusions of the article summarize the study's results, emphasizing the importance of understanding social risks for ensuring the social security and legal protection of the population and the state as a whole.

Keywords: *legal consequences, risky situation, social law, social phenomena, social risks, social security, uncertainty.*

Авторська довідка:

Анпілогова Бажена Юрїївна – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ORCIDID: <https://orcid.org/0009-0003-5317-6843>, e-mail: bazenaanpilogova@gmail.

Стаття надійшла до редакції 1 травня 2024 року